

FUZÛLÎ'NİN “PEYDÂ” REDİFLİ GAZELİ ÜZERİNE TASAVVUFÎ BİR ŞERH DENEMESİ

Mehmet KESKİN*

Öz

Klasik Türk edebiyatı yüzyıllar boyunca süregelen köklü ve zengin bir yapıya sahiptir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra Türk dünyasına giren bu edebiyatın oluşumunda Arap ve Fars kültürleri etkili olmuştur. Türklerin kültür hayatlarında önemli değişikliklere neden olan bu klasik edebiyat, özellikle dini kaynaklardan beslenmiştir. Beslendiği kaynakların en önemlilerinden biri de tasavvuftur. Tasavvuf İslam dünyasında etkisini giderek artırmış ve çözülmesi çok güç girift bir hal almıştır. Klasik Türk edebiyatında, Tasavvufi düşünceyle yazılan bu şiirler pek çok anlam tabakalarından oluşur. Çeşitli manalar içeren bu anlam derinliği zengin şiirlerde her okuyucu kendine özgü bir anlam bulur. Böylece şair ile okur arasında bir bağ kurulur. Okuyucunun bu anlam zenginliği deryasında klasik şiiri anlayıp yorumlaması kolay değildir. Özellikle Tasavvufi yorumlar konusunda ciddi bir birikim ve donanıma sahip olmak gerekir. 16. yüzyıl klasik Türk şiirinin en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî’nin “peydâ” redifli gazeli klasik şerh metoduyla açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılıp şairin dünyasını, şiirin gizil kalan yanlarının bugünün okurlarına sunma hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Edebiyatı, Şiir, Şerh, Tasavvuf, Fuzûlî

A SUFISM COMMENTARY ESSAY ON FUZULI’S “PEYDA” RHYME GHAZEL

Abstract

Classical Turkish literature has centuries old deep-rooted and prosperous structures. After starting to believe in Islam, with Arabic and Persian effect on this literature style, it emerged to Turk’s world. This classical Turkish literature which caused serious changes on Turkish cultural lives used religious sources. Sufism is an important source that it used. Sufism has increased its effect on Islam and become intricated. Poems written with Sufism commentary has lots of meaningful layers in classical Turkish literature. Every reader finds a distinctive meaning in these poems which have various, prosperous and deep comprehension. Therefore, a bond occurs between the reader and the poet. It is not easy to understand and comprehend this classical poem as they have a deep and prosperous meaning. It requires a wide thought and knowledge to comprehend this literature style about Sufism. “peydâ” rhyme ghazel written by Fuzûlî, one of the most important poet in 16th century, is examined and researched with annotation in this essay. The essay aims to enlight the poet’s thoughts and views with the poem’s secret depth in meanings to readers to make them comprehend and understand the poem fully.

Keywords: Classical Turkish Literature, Poem, Annotation, Sufism, Fuzûlî

* Öğretmen, Şehit Seyit Ahmet Çakır Anadolu İmam Hatip Lisesi, mehmetburak.1981@gmail.com

Giriş

XVI. yüzyılda yalnız Azeri edebiyatının değil, Türk edebiyatının da tanınmış en büyük birkaç şairinden biri olan Fuzûlî'nin asıl adı Mehmet'tir. Küçük yaşta okula başlayan Fuzûlî, burada âşıkane şiirler okuduğunu ve şiire küçük yaşta başladığını Türkçe divanının önsözünde ifade ediyor. Gençliğinde yazdığı aşk şiirleriyle ünlenecek şair daha sonra akli ve nakli bütün ilimleri öğrenmiştir. Arap, Fars ve Türk dillerini ve bu üç dilin edebiyatlarını çok iyi öğrenen Fuzûlî âlim bir şairdir. Fuzûlî'ye göre şiir, Tanrının bazı kullarına ihsan ettiği bir lütuftur. Tanrı bu ihsanı herkese bağışlamaz. Bütün şiirlerinde aşkı anlatan Fuzûlî her şeyden önce bir aşk şairidir. Bu aşk kimi zaman beşeri iken kimi zaman da beşeri aşktan ilahi yani tasavvufî aşka dönüşmüştür. Dolayısıyla şiirlerine konu olan sevgili bazen mecâzi bazen de İlâhî'dir. Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvufun önemli bir yeri ve etkisi vardır. Tasavvuf onun şiirlerinde hemen görülmez. Çünkü şiirin derinliklerinde gizlidir. Bu derinliğe ulaşmak için okuyucu hazırlıklı olmalı, bazı ipuçlara ulaşmalı ve çok gayret göstermelidir.

Divan şiirimizdeki şiirleri daha iyi anlayabilmek ve şiirimizin edebi zevkine varabilmek için üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri şüphesiz tasavvufudur. "Tasavvuf öyle engin, öyle çok yönlü bir olgu ki hiç kimse onu bütünüyle tanımlamayı göze alamıyor. Mevlânâ'nın ünlü hikâyesindeki, file dokunup da elleri hayvanın neresine değerse tanımlarını ona göre yapan körler gibi. Kimine taht gibi gelir fil, kimine yelpaze, kimi oluğa benzetir, kimi de direğe. Hiçbiri tümüyle neye benzediğini anlayamaz hayvanın" (Schimmel, 2020, s. 33). Klasik Türk şiirinde tasavvufî anlam, şiirin içinde eritilmiş ve anlam çok derinlerde gizlenmiştir. Bu sebeple metinde gizlenen anlamın gün ışığına çıkması, anlaşılması, metnin tahlil ve tevili için şerhe ihtiyaç duyulmuştur. Klasik Türk edebiyatında şiirler şerh edilmek suretiyle açıklanmaya çalışılır. Şerh; "genel anlamıyla açıklama ihtiyacı duyulan bütün metinler için kullanılan, özel kullanımıyla ise edebiyat alanında klasik dönemde metoduna İslâmî ilimlerin kaynaklık ettiği, ancak kendi metodunu da sistemli bir şekilde ortaya koyarak bir metni dil ve anlam yönünden açıklayan ve tercüme, analiz, tenkit kavramlarını da içinde barındıran, 20. yüzyılla beraber klasik dönemini tamamlayarak modern teorilerle birlikte artık sadece metin incelemeleri ve tercüme için kullanılan bir terim." (Canpolat, 2006, s. 20) olarak ifade edilebilir.

Dinî- ahlakî ve tasavvufî metinleri anlamak, açıklamak ve yorumlamak için bu eserler şerh edilmiştir. Böylelikle Eski Türk edebiyatında şerh geleneğinin ilk örnekleri verilmiş ve şerh geleneği başlamıştır. Daha sonra edebi metinleri de içine alarak daha zengin bir içeriğe kavuşmuştur. Fuzûlî'de tasavvuf bir gaye değil bir vasıta. Fuzûlî, tasavvufî ilmi de tahsil ederek İslâmî anlayışın öngördüğü bütün parlak manaları öğrenmiş ve bu yolda mesafe kat etmiştir. Fuzûlî, bedeni hazların üstüne çıkartarak ulvileştirdiği aşkı tasavvufun mecazları ile yoğurmuştur. Tasavvufî mecazlarla yoğurduğu gazellerinden biri de "peydâ" redifli gazelidir. Bu çalışmamızda Fuzûlî'nin "peydâ" redifli gazeli beyit beyit ele alınıp tasavvufî bir bakış açısıyla açıklanmaya ve incelenmeye çalışılacaktır.

Fuzûlî'nin "Peydâ" Redifli Gazelinin Günümüz Türkçesine Çevirisi ve Şerhi

1. Beyit:

Zihî zâtın nihânî ol nihândan mâsivâ peydâ

Bihâr-ı sununa emvâc peydâ kar nâ-peydâ

(İlahi, sen ne büyüksün ki zatınla gizlisin ama o gizliden bütün varlık âlemi meydana çıkmakta. Senin sanatın; dalgaları meydana olup da dibi görünmeyen bir deniz gibi.)

Bu sufîyane gazelde şairin Allah, eşya ve yaratılış karşısındaki düşünüş ve ürperişleriyle karşılaşmaktadır. Zât, kendisine yalvaran kimsenin ihtiyaç duyduğu şeyi kendi aracılığıyla elde ettiği özel sıfatları olan varlıktır. Bütün evreni kuşatan mutlak varlık olmak itibarıyla Allah, Ahadiyyet mertebesinde bütün isimlerin terkididir. Allah zatıyla her türlü beşeri his ve hayalin ötesinde gizli bir hazinedir. İzutsu, "Ârif olan kimse tek bir ayn'da sonsuz sayıda benzer suretler olarak zuhur eden tecellilerin kesretini temyiz eder. Her ne kadar her birinin diğerlerinden farklı bir manası olsa da Kâdir, Alîm, Hâlik, Hafız vs. gibi ilahi isimlerin hepsi de gerçekte hep aynı bir Zât'a, Allah'a işaret etmektedir" (İzutsu, 2005, s. 278). Bu ilahi isimler normalde hepsi tek bir varlıkta (Ahadaniyet) toplanır. O sadece duyu organlarıyla değil gerçekte de somut olarak kavranabilen mevcut bir kesret olmadığını göstermektedir. Bu sebeple Allah hakkındaki her türlü tasavvur, bir yanılgıdan ibarettir. Büyük şair İkbâl, bu durumu şu veciz sözlerle ifade etmiştir: "Yontuyordum, tapıyordum, kırıyordum. Bu veciz söz şu anlama gelmektedir: "Zihnimde bir Allah tasavvuru şekilleniyordu. Ben de tasavvur ettiğim, yonttuğum bu manevi heykele tapıyordum. Sonra: 'Allah aklınıza her ne gelirse onun dışındadır.' prensibiyle Hakk'ın her türlü tasavvurdan münezzehe olduğunu düşünerek zihnimdeki o putu kırıyordum. Ne var ki bu süreç asla durmadığı için ne yontma ne de kırma işlemi hiçbir zaman bitmiyordu." <http://liseedebiyat.com.tr> [Erişim Tarihi: 01.12.2021]

Yaşadığımız âlemde görünen her işin arkasında kavranabilir bir sebep veya fail mevcuttur. Yaratılanlar, Hakk'ı; ancak kendisini izhâr ettiği kadarıyla anlayabilir. "Varlık âlemi maddî nesnelere ve maddî olmayan ya da rûhânî varlıklardan ibarettir. Bu her iki nevi de Hakk'ın büründüğü tecelli suretleridir" (İzutsu, 2005, s. 57). Bu anlamda her şey kendine mahsus tarzda Hakk'ı ifşa etmiştir. Hak Teâlâ zatıyla kavranır olmaktan uzak olduğu hâlde eserleriyle ortadadır. "Allah Zât'ını yetmiş bin nur ve zulmet perdesi ardında gizler. Eğer bu perdeleri kaldırmış olsa veçhinin nurunun parlaklığı ona bakmağa cüret edenin görünüşünü bir anda mahveder" (İzutsu, 2005, s. 58).

Bu durum, kelamcılar arasında bir takım tartışmalara yol açmıştır. Bazı kelamcılar, Allah'ı nitelemenin caiz olmadığı fikriyle ona sıfat izafe edilmesine karşı çıkmışlar ve tenzihi ta'til noktasına kadar vardırımlar; bazıları ise Kur'ân-ı Kerim'de de Hak Teâlâ için bazı benzetmelerin mevcut olduğunu ve Allah'ı teşbihte mahzur görmemişlerdir. Hak, kendini hem bâttin hem zâhiren izhâr eder. Sonuçta kâinatta mevcut her şey O'nun; düşünme, yaratma, yaşatma ve yönetme gibi ilahi sıfatlarının tecellileridir. Âlem, karşılıklık ilkesine göre yaratılmıştır. Böylece iki varlık derecesi ortaya çıkmış oluyor:

1. Her şeyi var eden mutlak varlık.

2. İzafî varlıkların bulunduğu eşya âlemi.

Mutasavvıflar bu eşya âlemine mâsivâullah kelimesinin (Allah'tan gayrı olan şeyler) kısaltması olarak “Mâsivâ” derler. Âşık, bu Mâsivâ âlemini asıl yaratıcıya kavuşmak için aşılması gereken bir engel olarak görmektedir.

Fuzûlî beyitte deniz-dalga benzetmesi yapmıştır. Denizle dalga birbirinin aynısı olmadığı gibi birbirinden gayrı da olmadığına göre nasıl bir yaratma anlayışını ifade etmektedir? Tasavvufta özellikle vahdet-i vücûd nazariyesi açıklanırken deniz, “mutlak varlık olan Allah'ı, onun sonsuz zat makamını ve vahdeti temsil eder. Sûfîler varlığın bir olduğunu, kesretin görünürde kaldığını anlatmak için, daha ziyade deniz imgesini kullanmışlardır” (Üstüner, 2008, s. 285). Böylece “hakikat ehli, Allah'ı bir deniz, kâinatı - mâsivâ olması hasebiyle- denizin dalgaları olarak görür” (Pala, 1995, s. 137). İsmail Hakkı Bursevî, yaratan-yaratılan ilişkisiyle ilgili olarak; Allah'ın varlık ve birliğine inananlar arasında görülen fikir ayrılıkları Allah ve tabiat âleminin birbiriyle ilişkisini izahtan kaynaklanmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak dört farklı tavırdan bahseder:

1. Mâsivâyı hakikat kabul edenler.
2. Yok kabul edenler.
3. Gerçekte yok, izafeten var diyenler.
4. Bu fikrin bir alt kolu olarak eşyanın “Ayn-ı Hak” olduğunu düşünenler.

Beyitte Fuzûlî'nin söz konusu benzetmeyi Allah'ın sanatıyla sınırlaması tenzih endişesiyle açıklanabilir.

2. Beyit:

Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz-ı vücudundur

Değil bîhûde olmak yok iken arz u semâ peydâ.

(Yüksek ve alçak âlem (yer ve gök) senin sonsuz varlığının şahitleridir. Zaten yerin ve göğün yaratılması boş değildir.)

Kur'ân-ı Kerim'de; “(O Allah ki) Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir, üstün ve güçlü olandır, bağışlayandır.” denilmektedir. (Sad sûresi, 66 ayet). Bu beyitte; “Âlemin yükseği (ulvi) ve alçağı (sufli)” tabiriyle yer ve gök, dolayısıyla bütün varlık âlemi kastedilmiş oluyor. Yaratılan şeyler arasında gök ve göğe ait olanlar ulvi, yere ait olanları süflidirler. Ancak Allah'ın yarattığı her şey değerlidir ve onun sanatını yansıtır. Allah feyyâz-ı bi'l-cud'dur. Allah her şeye sınırsız ve sonsuz vücûd vermektedir. Vücûd rahmetin ilk feyzidir ve biz insanlara bu rahmetinden bahşetmiştir.

İkinci mısradaki; “Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri bâtil olarak ve amaçsızca (boşuna) yaratmadık; (bunlar bir tesadüf eseri de değildir,) bu inkâr edenlerin kof zannıdır.” (Sâd sûresi, 27. ayet) ayetine işaret vardır. Bülend ve pest ile arz ve sema kelimeleri arasında leff ü neşir sanatı mevcuttur.

İbnü'l-Arabî'nin vücûd mertebeleri konusundaki fikirlerine baktığımızda ona göre: “Vücûd birdir fakat libasları muhtelif ve çoktur. Yani bütün mertebelerde zuhur eden Hakk'ın bir olan vücûdudur. Mevcudat mutlak vücûdun yedi mertebede tenezzülü ile zuhura gelir ki şöyledir:

1. Mertebe-i Lâ-Taayyün, Mertebe-i Ahadiyyet: Hiçbir isim, sıfat ve fiil ile mukayyet olmayan Zât makamıdır. Bu makam tecelliden de münezzehtir. Zira tecelli dileme ile olur; oysa vücûd bu sıfattan da uzaktır. Bu mertebe Hak Teâlâ hazretlerinin özü ve aslı olup onun fevkinde başka bir mertebe yoktur.

2. Mertebe-i Vahdet, Taayyün-i Evvel Mertebesi: Zuhura meyi için gereken dileme veya sıfatlarla sıfatlanma makamıdır. Bu mertebe zât-ı bahtın istiğrâk-ı cemâlisinden, mertebe-i âgâhîye tenezzülünden ibarettir.

3. Taayyün-i Sâni Mertebesi, Mertebe-i Vâhidiyyet: İlm-i ilahide daha sonra var olacak bütün varlıkların hakikatlerinin bulunmasıdır.

4. Mertebe-i Ervâh: İlmî suretlerin basit cevher olarak kendini ve Rabb'ini bilen basit bir ruh şeklinde tenezzülüdür. Ruhlar zat olarak bir, nispet itibarıyla çoktur. Ruh bedenden münfek olmayıp, izhâr-ı kemâl için bedene muhtaçtır ve eczâ-yı bedene sâridir.

5. Mertebe-i Âlem-i Misâl: Cisimler âleminde kazanılacak olan şeklin bir benzerinin hâsıl olmasıdır. Ruh ve cisim arasında bir berzah vardır. O, aynadaki suret gibidir, görülür ama tutulamaz, latiftir. Bu misal âlemi uykuda ve havass için uyanıklıkta da görülür.

6. Mertebe-i Şehâdet: Zâtın cisimler şeklinde tecellisidir. Burada varlıklar bölünebilir, bitişebilir. Her varlığın üçüncü mertebede a'yân-ı sâbitede bir müdebbir ayn'ı vardır ve onun tarafından idare edilir. Ancak her varlıkta eşit derecede hayat tezahür etmemiştir. Diğer taraftan her suret daimi bir oluş ve yok oluş içindedir. Bu yüzden araz; yani, “İki zamanda baki olmayan şey”dirler. Bu durum ilahi isimlerdeki zıtlıktan, Hayy ve Kahr vs. doğar.

7. Mertebe-i insân: Şehâdet âleminde sıfatlar mertebesi olan vahdet mertebesine kadar bütün mertebeleri kendisinde toplayan bir duraktır. Allah'ın Âdem'de kendisini müşahede etmesi fikri buradan kaynaklanır. Ancak bu görüş kendi dışındaki birini görme anlamında değildir, O zıllıdır. Manevi aslına uruc eden insan eski mertebelerini müşahede eder. Bütün bu tenezzülatın ilki olan ilk taayyün Zât'ın bir gereği olarak olur. Bunlardan ilk üç mertebe kadim ve ezeli olup aralarında zamanı ve vücûdî bir fark yoktur. Öncelik sonralık aklî ve itibarîdir.” (Konuk, 2017, s. 11-70)

İbnü'l-Arabî göre, insanın Hakk'ı bilip tanımanın yegâne isabetli yolunun kendi nefsimizi bilip tanımak olduğunun kesin bir biçimde ifade eder. “Nefsini bilen Rabb'ini bilir” (İzutsu, 2005, s. 63). Âlem Hakk'ın gölgesidir. Cenâb-ı Hak eşyayı yaratır. Mutlak vücûd şehâdet âlemindeki her varlığın ayn-ı sabitesinde her anda hem zâhir ve hem de bâtın olur. Zâhir oluşunda o şey zuhura gelir, bâtın oluşunda o şey yok olur. Bu hâl kesiksiz olarak peş peşe devam eder. O şeyin a'yân-ı sâbitesi, yani sabit olan hakikati ise onun subut bulmuş hakikati olduğu için bekâ hâlinde devam eder.

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre, minyatür dünyası kavranabilir âlem ile üst âlem arasında bir ara âlemi, melekûtu temsil eder. O bazı özellikleriyle dünyaya bağlı bazı yönleriyle de -

renklerin tabiata sadık olmayışı vs.- ondan farklıdır. Bu âlem bir yönüyle perdedir, bir yönüyle ise üst âleme açılır, rengi ve kokusuyla onu hatırlatır. Eğer üç boyutlu olsaydı minyatür melekût âlemine değil mülk âlemine ait bir kopya olacaktı. Bu ötelere hatırlatma karakteri Doğu'nun diğer sanatlarında da mevcuttur.

3. Beyit:

Kemâl-i hikmetin izhâr-ı kudret kulmağa etmiş

Gubâr-ı tireden âyîne-i gîfî-nümâ peydâ

(Hikmetin eksiksizdir. Bu eksiksiz hikmet nelere kadir olduğunu göstermek üzere kara tozdan dünyayı gösteren bir ayna meydana getirmiştir.)

Allah'ın hikmeti eksiksiz ve tamdır. Burada şair Allah'ın hikmetine delil olarak kara tozdan parlak ayna yapılmasını gösteriyor. Aynanın malzemesi olan cam kumdan (silisyumdan) mamuldür. Böyle kara bir tozun parlak bir ayna hâline gelmesi Hakk'ın rahmetinin göstergesidir. Diğer taraftan aynanın varlıkları göstermesi için arka tarafına siyah toz-sır sürülmesi icap eder. Böylece aynada varlıklar görünmeye başlar. Böylelikle ayna ve kara toz arasında ilgi kaçınılmaz olur.

İbnü'l Arabî'ye göre, âlem Allah'ın gölgesidir. Gölge hissi olarak mevcuttur o ancak kendisini doğuran bir şey olduğu vakit vardır. Gölgenin olabilmesi için üç şeyin varlığı gereklidir:

1. Gölgeye sebep olan uzun boylu şahıs
2. Gölgenin düştüğü mahal
3. Işık

Dünya bir ayna olduğuna göre içindeki varlıklar birer yansımadır. Âlem denilen bu ilahi gölgenin zuhur mahalli mümkinatın a'yân-ı sâbitesidir. Gölgenin üzerine yayıldığı bu a'yân-ı sâbitedir. Ve gölge de tek olan varlığın kendisini a'yân-ı sâbite üzerine yaydığı miktar uyarınca idrak edilebilir hale gelir. Bununla beraber bunun idrak edilmesi ancak Nûr ismine binaen vuku bulur. Eşyanın arza düşen gölgelerine bakıldığında bunların daima koyu, siyahımsı bir renk aldıkları görülür. Bunun sebebi bu gölgenin kaynağının Gayb yani mutlak olarak bilinmeyen bir bilinmez olduğunu remz etmektedir. Gölgenin siyahlığı aynı zamanda kendisiyle kaynak arasında bir uzaklık bulunduğunu da delalet etmektedir. Gölge a'yân-ı sâbite üzerine yayıldıkça bilinmeyen Gayb'ı yansıtır. Gölge oluşundaki asli vahdet itibariyle o Hakk'tır ama suretlerin kesreti itibariyle o âlemdir.

Bu beyitteki “dünyayı gösteren ayna”dan kasıt insandır. İnsan bütün âlemi kendinde toplayan varlık olmak hasebiyle kâinatı temsil eder ve ona ayna konumundadır. Şeyh Galip'in, “Hoşça bak zatına kim zübde-1 âlemsin sen.” mısrası da buna delil gösterilebilir.

Tasavvufî anlayışa göre ayna, insan-ı kâmil olan insanın her şeyden arınmış kalbini ifade eder. Bütün hakikatler bu aynaya akseder. İbnü'l Arabî, “İnsanın kevnî ve ferdi olmak üzere iki düzeyde idrak ettiğini; kevnî düzeyde insan bizzat insan-ı kâmilidir ama ferdi düzeyde insanların hepsi kâmil değildir.” der. (İzutsu, 2005, s. 325). Bunu şuna benzetebiliriz: Işık nasıl

ki renkli cam parçalarından geçerken nasıl ki farklı renklere bürünürse Hak Teâlâ'nın aynı sureti de farklı istidatlara sahip insanlarda farklı şekillerde tecelli eder.

Doğu dünyasının bilgi anlayışına göre iki farklı bilgi vardır; biri kesbî (insan tarafından kazanılan) diğeri vehbî (Allah tarafından verilen)dir. Bu bilgileri akıl ve kalp vasıtasıyla idrak edebiliriz. Kesbî bilgiler aklın gayretiyle, kalbi bilgiler ilahî bir hediye olarak doğrudan doğruya ilham edilen bilgilerdir. Ancak bu bilgilerin kalbe intikal edebilmesi için kalbin her türlü kir ve pastan arınmış, parlak bir ayna hâline gelmiş olması lazımdır ki burada insanın insan-ı kâmil mertebesine ulaşması gerekir. Hz. Mevlânâ Mesnevi'sinde bu iki bilgi arasındaki farkı şu hikâyeyle ifade eder: Rum ve Çin ressamalarını yarıştırdığı hikâyesinde sanat cihetiyle hangi tarafın üstün olduğunu görmek üzere padişahın tahsis ettiği perdeyle ayrılmış bir odada toplanan bu iki grup çalışmaya başlar. Çin ressamaları günlerce uğraşarak kendi taraflarındaki duvarı rengârenk nakışlarla süsler. Diğer taraftakileri ise sadece duvarı parlatmakla meşgul olurlar. Müsabaka günü aradaki perde çekilince Çin ressamlarına ait nakışlar ve yapılan işler daha parlak bir şekilde cilalanmış karşıdaki boş duvara akseder. Böylece Rum ressamaları müsabakayı kazanır. Bunun üzerine oğlu Mevlânâ'ya; "A babacığım! Rumlular, tekrarlanacak [dersleri], kitapları ve hünerleri olmayan sûfilerdir." Mevlânâ ona; "Ama onlar gönülleri cilalamışlar, açgözlülükten, hırstan, cimrilikten ve kinlerden arınmışlardır. Aynanın o parlaklığı, gönlün vasfıdır; [gönülse] sınırsız şekillerin [yansımasına] uygundur." (Mevlânâ, 2015, s. 155)

Mutasavvıflar da bilgiye böyle ulaşmak ister. Hakiki bilgiye ulaşmanın ancak kalple olacağını bu nedenle kalbî akla üstün tutmuşlardır. Kur'ân-ı Kerim'de; "Doğrusu Biz, Âdemoğlunu kerametli kıldık; (değerli ve şerefli konumda yarattık. Böylece insanları çok özel bir ikrama ve iltifata mazhar yaptık.) Karada, (havada) ve denizde (kolaylıkla) taşıdık (en rahat vasıtalarla gezip dolaşacak imkânlar sağladık), en temiz ve leziz nimetlerle rızıklandırdık ve yarattıklarımızın pek çoğundan faziletli ve üstün kıldık" (İsra suresi 70. ayet). Bu ayete baktığımızda, insan eşref-i mahlûktur. Ancak bu eşref-ı mahlûkun ve onun hakikate ayna olan kalbinin maddesi kara topraktır. Şair, böyle basit bir maddeden insan gibi harikulade bir varlık yaratılmasını Hak Teâlâ'nın sanatının en güzel, en parlak delili olarak kabul ediyor.

4. Beyit:

Demâdem aks alır mir'at-ı âlem kalır u lütfundan

Anun-çün geh küdüret zâhir eyler geh safa peydâ

(Dünya aynasında ya kahrın tecelli etmekte ya lütfun. Aynadaki parlaklık da senden gelmekte, bulanıklık da.)

Beyitte kahr, keder; lütuf, safa ile ilgili olup leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Tasavvuf düşüncesine göre ayna, Allah'ın göstergesi olan âlemin; bütün âlemlerin dolayısıyla Allah'ın görüntüsü olan insanın sembolüdür. İnsanın, insan-ı kâmilin, müminin kalbi Allah'ın görüntüsünün meydana geldiği bir aynadır.

Ayna kavramıyla anlatılmak istenen üç farklı anlam karşımıza çıkmakta;

1. Allah – Âlem ilişkisi
2. İnsan, İnsan-ı Kâmil
3. Kalp, Gönül, Ruh

Âlem, mevcudiyeti bakımından Hakk’a ve Hak da tecellisi bakımından âleme muhtaçtır. Hak tektir. Bu tek kesreti içinde barındırır. Her şey birin üzerine eklenerek kesret haline gelir. Burada görülen çokluk, birin aynalardaki görüntüsünden başka bir şey değildir. “Gölge oluşundaki asli vahdet itibariyle O, Hakk’tır; çünkü O, Ahad ve Vâhid’dir. Ama suretlerin kesreti itibariyle de O, âlemdir.” der. (İzutsu, 2005, s. 135)

Âlemde yaratılan her bir varlık, Cenâb-ı Hakk’ın tecellîsini yansıtan birer aynadır. Bu aynada yansıtılan en güzel örnek insandır. Hak ancak kendini izhâr ettiği kadarıyla görünebilir. Allah Zât’ını zulmet ve nur perdeleriyle örtmüştür. İlim bu Hakk’ı kavramada yetersiz kalır. Bu tecelli suretleri engelsiz gören insan-ı kâmildir. Çünkü ilahi suretler ancak kalb gözü manevi olgunluğa erişmiş insanlara daha çok sirayet eder. Tıpkı bunun gibi, ilâhî isimlerin a’yân-ı sâbitedeki ve ezeli ilimdeki hakikatleri, varlık alanında en mükemmel şekilde ancak insan-ı kâmil aracılığıyla ortaya çıkmıştır.

Aynanın işlevini yerine getirmesi için parlak ve temiz olması gerekir. Âlem bir ayna ise, onun aynası da insandır. Burada aynanın iki yüzü devreye girer. Bir taraf aydınlık iken, diğer taraf karanlıktır. İnsan kalbi bir aynadır ve bu aynanın suretleri güzel yansıtabilmesi için her türlü siyahlıktan arınmış olması gerekir. Gayb-ı Mutlak ancak nefsinin bilen insanlarca bilinir. Bu insanlar da manevi olgunluğa erişmiş kalplerdir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere âlem bir ayna olduğuna göre aynanın bir yüzü parlak, diğer yüzü siyahtır. Beyitte geçen küdüret ve safa kelimeleri aynanın bu iki cihetini gösteriyor. Kâinat sürekli Hakk’ın tecellisine maruz kalır. Bu tecelli bazen lütuf bazen de kahır şeklinde kendini gösteriyor. Kâinatın siyah ve beyaz cihetinde yaratıldığını düşündüğümüzde gece ve gündüz art arda nasıl ki döngü içerisindeyse âlem aynasında zuhur eden olaylar da bu şekildedir. İnsan hayatında da hoş giden ve gitmeyen, haz veya elem veren bütün olaylar bir döngü içerisinde. Bu zuhur eden olaylar çeşitli olsa da Hakk’ın menbâ’ı birdir. İnsan bu kaynağı hatırlamalı ve rengi ne olursa olsun bütün hâdiseleri hoşlukla kabullenmeli ve Rabb’ine şükretmelidir. Yunus Emre’nin şu dörtlüğü buna çok güzel bir örnektir:

Hoştur bana senden gelen,
Ya hilat-ü yahut kefen,
Ya taze gül yahut diken.
Kahrında hoş lütfun da hoş.

5. Beyit:

Gehî toprağa eyler hikmetüñ min mehlikâ pinhân

Gehî sun’un kılur toprağdan min mehlikâ peydâ

(*Hikmetin bazen bin ay yüzü güzel toprağa gizler. Bazen da sanatın topraktan bin ay yüzü güzel yaratır.*)

Toprak, yaşamın ana kaynağıdır. Topraksız yaşam düşünülemez. Toprak ‘rahim’ olarak sembolize edilir. Toprak olmadan büyümemiz, gelişmemiz ve hayat da kalabilmemiz mümkün değildir. Toprak hem varoluşu anlatır bize hem yok oluşu. Yok oluş ve varoluşun sırrına ve döngüsüne sahiptir.

Mehlikâ: Ay parçası, ay yüzü. Mâh ve meh edebiyatımızda parlaklığından dolayı sevgiliyi ifade eder. Ay çok parlak olduğu için sevgilinin yüzüne benzetilir. Bu nedenle ay derken sevgili kastedilmiştir. Sevgiliyi ifade eden meh, âşığa ilham verir ve âşık sevgiliyle ilgili çeşitli hayaller kurar. Âşık o ışığa, aydınlığa erişmek için ateşte yanan pervaneler gibi kendini helak eder ve yok olur.

Allah ganidir. Bütün esma ve sıfatların yegâne kaynağıdır. Bu ilahi isimler ve sıfatlar zâhir mertebesinde ortaya çıkarlar ve varlıklara dönüşürler. Allah zatını yetmiş bin nur ve zulmet perdesi arkasında gizler. Eğer bu perdeleri kaldırırsa vechinin nurunun parlaklığı ona bakmaya cüret edenin görünüşünü bir anda mahveder. Hakk’ı kendisinden başka gören yoktur. O kendisini izhâr eden zâhirdir. Buna karşılık Hakk’ın o nurdan yarattığı çeşitli suretlerde onun bâtın özelliğidir. O hem zâhirdir hem bâtındır. Bu iki zıt kavram her ne kadar birbirlerini yalanlasalar da aslında özde ikisi de mutlak vücûddur. Allah ilk olarak “Nûr”u yarattı. Bu nûr ilk olarak Hz. Muhammed’de tecelli etti. Zamanla diğer canlılara sirayet etti. Allah birçok sureti toprak vasıtasıyla vücûda getirmiştir. Bunun en güzel somut örneği biz insanlardır. Kur’ân-ı Kerim’de Allah, “Biz sizi topraktan yarattık” (Hacc suresi 5. ayet). İlk yaratılan insan Hz. Âdem de çamurdan yaratılmıştır. Toprak doğurganlık özelliğiyle birçok canlının hayat bulduğu bir maddedir.

Yine aynı şekilde vâhid ile kesret arasındaki ilişkiye baktığımızda aralarında çelişkili bir bağıntı vardır. Hak tek bir varlık (vahdet)tır. Bu tek varlığın âlemdeki çeşitli suretleri kesreti ifade eder. Hak birdir ama çeşitli suretleri barındırır. Toprak hareket kaynağıdır. Su ile birlikte harekete geçer. Toprağın içindeki tohumlar kabarır, filizlenir ve canlanır. Böylelikle doğum gerçekleşmiş olur. Toprak bir nevi kesretin yayılmasına aracılık yapmış olmaktadır. Böylelikle Hak kendi vücûdunda, âlem aracılığıyla kesret özelliğini ve çeşitli isimleri kazanır. Âlemin vücûd bulabilmesi için bu isimlerin kuvveden fiile çıkıp izhâr etmeleri gerekir. Her ne kadar her birinin diğerinden farklı bir manası olsa da Kadir, Âlim, Hâlık, Hâfiz gibi isimler hepsi de gerçekte hep bir Zât’a işaret eder.

Hikmet, bilinmeyen neden, gizine akıl ermeyen neden. Bu beyitte toprağa gizler, derken ölümü hatırlatmaktadır. Tasavvuf düşüncesine göre ölüm “Şeb-i Arûs” (düğün gecesi) sevgiliye kavuşma, vuslata erme olarak adlandırılmaktadır. Toprağa gizlemek, yeni bir dünyanın kapılarının açılması ve yeni bir başlangıç olarak telâkki edilmektedir. Eylemlerin sınılanması amacıyla topraktan yaratılan insana Allah tarafından kendi ruhundan bir parça verilmiştir. Ölüm ise bu ruhun aslına dönmesi ve sevgiliye kavuşmasıdır.

6. Beyit:

Cihân ehline tâ esrâr-ı ilmün kalmaya mahfi

Kılubdur hikmetün Küffâr içinde enbiyâ peydâ

(Bu ilmin sırları dünyadaki insanlara gizli kalmasın ve insanlara öğretilsin diye kâfirler içinden peygamberler yaratmışsın.)

Allah kendisini sayısız şekilde izhâr eder. Varlığın bu mertebeleri İbn-i Arabî tarafından beş bölüme ayrılır. Her bir bölüme hazret denir. Her bir hazret Allah'ın kendisini özel bir surette ifşa ettiği bir tecelligâhtır. Birinci bölüm olan Mutlak varlık mertebesinde Allah'ın kendisini izhâr etmeden önceki bölümdür. Diğer dört bölümde Hak kendini farklı suretlerde izhâr eder.

Allah bilinmeyen ve bilinmeyecek olan sırlarla dolu Gayb-ı Mutlak'tır. İzutsu; “ Hak, ‘enkerü’n-nekirât’ yani belirlenmemişlerin en belirlenmemişidir; zira ne bir sıfatı ve ne de kendi Zât'ının yanında herhangi bir bağıntıyı haizdir. Fakat ‘enkerü’n-nekirât’ deyimini aynı zamanda da pek isabetli olarak ‘bilinmeyenlerin en bilinmeyeni’ (meçhullerin en meçhulü) anlamındadır. İbn-i Arabî bu vechesi bakımından Hakk'a, daha sembolik bir tarzda, Amâ' yani ‘Dipsiz Karanlık’ adını vermektedir.” şeklinde ifade etmektedir. (İzutsu, 2005, s. 44)

Allah kendini tecelli kavramıyla izhâr eder. Allah bilinsin diye kendini âleme izhâr eder. Yani bilinme arzusundan dolayı tecelli gerçekleşmiştir. Fakat kendini izhâr ederken her ferдин kabiliyetine göre farklı suretlerde zuhur eder.

Allah, kâfirler kendisinden haberdar olunsun diye peygamberleri yaratmıştır. İlk bakışta kâfirler arasından peygamberlerin çıkması insanlar tarafından yadırganabilir. Nefsini bilen Rabb'ini bilir sözünden hareketle herkes nefsini bilmeyebilir. İşte Allah bu günahkâr kulların nefsini bilmesi ve dolayısıyla kendisini tanınması için aracı olarak elçileri göndermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de: “Hz. Muhammed, ancak bir elçidir. Ondan önce de nice elçiler gelip geçmiştir. Şimdi O ölürse ya da öldürülürse, siz topuklarınız üzerinde gerisin geriye mi döneceksiniz? (Kaldı ki) İki topuğu üzerinde gerisin geri dönen kimse, Allah'a kesinlikle zarar veremez. Allah, şükredenleri pek yakında ödüllendirecektir.” (Al-i İmran suresi, 144. ayet)

Allah fazl sahibidir. Bu fazlından peygamberlere nasip etmiştir. Peygamberler Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştırarak tebliğ görevini yaparlar. Ayrıca isyan, gaflet ve inkârdan kalbi, ruhu ve nefsi arındırmaya çalışarak insanları manevi olgunluğa ulaştırmayı gaye edinirler. Kur'ân-ı Kerim'de: “Rabb'inizden olan bir mağfirete ve cennete (kavuşmak için) ‘çaba gösterip-yarışın’ ki, (o cennetin) genişliği gök(ler) ile yerin genişliği gibi olup Allah'a ve Resûllerine iman edenler için hazırlanmıştır. İşte bu, Allah'ın fazlıdır (fazladan lütfu ikramıdır) ki, onu dilediğine verir. Allah büyük fazıl (ihsan ve iltifat) sahibidir.” denilmiştir. (Hadid suresi, 21. ayet)

7. Beyit:

Nisâr-ı şefkatindir kim olur izhâr-ı hamdinçün

Fuzûlî tîre-tab'ından kelâm-ı cân-fezâ peydâ.

(Fuzûlî gibi yeteneksiz bir şairden bu cana can katan sözlerin zuhur etmesi senin şefkatindedir. Şükür edebilmesi için gerekli olan bu ihsan yine sendendir.)

Şair bu beyitte büyük bir tevazu göstererek kendini yeteneksiz olarak addediyor, buna karşın bu yeteneksiz şairden bu gibi manidar sözlerin çıkmasıyla da şair kendisini övmüş oluyor. Fuzûlî Allah'a hamd ediyor. Cana can katan sözler derken bu sözlerin insan hayatına can bağışladığını, bu şiiri okuyanlara can bağışlayan bir ikram ve hediye olduğunu söylemektedir.

"Nisâr" kelime olarak saçmak, dağıtmak anlamına gelir, ayrıca toprağa saçılan tohum anlamına gelmektedir. Toprağa saçılan tohum çeşit çeşit gıdalarla insanı besler ve insana hayat verir. Şair benzetme yoluyla toprak ile gönül arasında ilişki kurmuştur. Allah şairin gönlüne ilham tohumunu saçmakta ve böyle hayati sözler şairin gönlünden çıkmaktadır. Şair burada bunun Allah tarafından kendisine verilen büyük bir lütuf olduğunu ve bu nedenle Hakk'a şükrettiğini söylemektedir. Yani şairin başarısı bu ilham nedeniyledir.

Yine "nisâr" saçı anlamına da gelmektedir. Saçı denilince aklımıza inci gelmektedir. Allah tarafından sevilen insanın ayağına talih kuşu gelir. Bu talih kuşu da sevilenin ayağına incilerin gelmesidir. İnci siyah "sade"den çıkar. Şairin burada sözlerini inciye benzetebiliriz. Yani nasıl ki inci ne kadar değerliyse şairin ağzından çıkan sözlerde o mahiyettedir. Dolayısıyla sözler de ağızdan çıktığına göre dudağı bir can menbâ'na benzetirsek sözler de o can menbâ'ndan çıkan cana cana katan sihirli sözlerdir.

Tab'; güc, kuvvet, takat, ışık, parlaklık anlamına gelmektedir. İnsan sağlam ve güçlü bir kalbe sahip olursa çıkan sözler de çevresine ışık veren, çevresini aydınlatan bir menbâ'a görevi üstlenir. Nisâr ve Tab' kelimeleri, canfeza kelimesine hayat veren kelimelerdir. Kaviyy olan yalnızca Allah'tır. İnsanın kuvveti yalnızca arizidir. Ârif olan kimse kendisinin hissettiği kuvvetin kendisinin kuvveti değil, sadece Allah'ın kuvvetini olduğunu bilir. Bunun bilincinde olan ârif insan Allah tarafından verilen nimetlere karşılık şükretmelidir. Kur'ân-ı Kerim'de: "O (Allah) sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri (düşünme ve değerlendirme yetileri yaratıp) inşa edendir; ne (kadar) az şükür yapmaktasınız. (Sürekli gaflete ve nankörlüğe kaymaktasınız.)" denilmiştir. (Müminün suresi, 78. ayet). Fakat Allah insanlara şükretme kabiliyeti vermezse insan şükre dahi muktedir olamaz. Bu cihetle Fuzûlî kendisine böyle söz söyleme kabiliyeti verdiği için Allah'a ayrıca şükretmiş oluyor.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının yapı taşlarından olan 16. yüzyıl şairi Fuzûlî'nin anlam derinliği ve inceliği bakımından çok katmanlı şiirlerinden biri olan "peydâ" redifli gazeli şerh edilmiştir.

Tasavvufun etkilerinin açıkça görüldüğü Fuzûlî'nin şiirlerinde görünen ilk anlam katmanı dışında şiir içinde gizlenen tasavvufî anlamı okumak ve yorumlamak, hem sanat zevki açısından hem de okuyucunun perde arkasındaki güzelliği keşfi açısından önemlidir. Yeni bir keşif macerasının başladığı bu anlam dünyasında her okuyucuyu kendisinden bir tat bulur. Fuzûlî'nin "peydâ" redifli şiirinde insanın yaratılışı ele alınmıştır. Klasik Türk şiirinin sahip olduğu çok anlamlı katmanları içinde yapılan bu gezinti de Allah'ın kendisini gizlediği ve bütün varlık âleminin kendisinden çıktığı, bütün yaratılmışların varlıklarını kendisine borçlu oldukları, hikmetinin eksiksiz olduğu, sanatının kusursuz olduğu, insanın yaratılmışların içinde en şerefli mahlûk olduğu, Allah'ın insanlara sayısız nimet verdiği ve insanların bu nimetlere

şükretmesi gerektiği, şükretmek için de insanın belli bir kabiliyetinin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Tasavvufî şiirin doğasındaki bu çok anlamlılık, biz okuyuculara metne farklı pencerelerden bakmayı zorunlu kılar.

Sonuç itibariyle klasik Türk edebiyatının her dönemde tazeliğini koruduğu, eskimelediği, aksine farklı metotlarla, farklı birikimlerle şiirler irdelendiğinde; şiirin her dönemde farklı bir lezzetinin olduğu, yapılan her yorum ve açıklamanın bu hazineyi daha da kutsallaştırdığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmayla tasavvuf çerçevesinde bir takım anlamların gün yüzüne çıkarılabileceği üzerinde durulmuştur.

Kaynaklar

Akgül, A. (2022). Rabbanî Yaklaşım ve Anlayışımızla Yüce Kur'an'ın Manası ve Mesajı. İstanbul: Adil Dünya Yayınevi.

Canpolat, H. (2006). Sa'dî'nin Gülistân Ön Sözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Cebecioğlu, E. (2005). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Anka Yayınları.

Ceylan, Ö. (2007). Tasavvufî Şiir Şerhleri. İstanbul: Kapı Yayınları.

Chittick, W. (2008). Tasavvuf, Kısa Bir Giriş (çev. Turan KOÇ). İstanbul: İz Yayınları.

Devellioğlu, F. (2002). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Gazali, A. (2019). Âşıkların Halleri-Sevânih'u-l Uşşâk-, (çev. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya). İstanbul: Hece Yayınları.

İpekten, H. (1986). Gazel Şerhi Örnekleri. Ankara: Türk Dili Dergisi, S.415-416-417.

İz, M. (2001). Tasavvuf. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İzutsu, T. (2005). İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar, (çev. Ahmed Yüksel Özemre). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Konuk, A. (2017). Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Mevlâna Celâleddin-i Rumi. (2015). Mesnevî-i Ma'nevi (çev. Prof. Dr. Derya Örs - Prof. Dr. Hicabi Kırılantıç). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Okuyucu, C. (2006). Gazel Bahçesi. <http://liseedebiyat.com.tr>, [Erişim Tarihi: 01.12.2021].

Pala, İ. (1995). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.

Parlatır, İ. (2014). Fuzûlî Türkçe Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Pürcevadî, N. (1998). Can Esintisi -İslam'da Şiir Metafiziği-, (çev. Hicabi Kırılantıç). İstanbul: İnsan Yayınları.

Pürcevadî, N. (2020). *Can Esintisi –Klasik Şiirin Metafizik Boyutları-*, (çev. Hicabi Kırlangıç). İstanbul: İnsan Yayınları.

Schimmel, A. (2020). *İslamın Mistik Boyutlar*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Tarlan, A. N. (2001). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üstüner, K. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıl Divanlarına Göre)*, Ankara: Birleşik Yayınları.

Yıldırım, S. (2001). *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*. İstanbul: Define Yayınları.